

könyvtár hívja fel valamennyi főhivatású munkatársa figyelmét a szakirodalom újdonságaira, ajánlja nekik irodalmat az önképzéshez.

Részletesen ismerteti végül a vezérfonal a megyei könyvtár könyvtárügyi szakkönyvtárának szolgáltatásait.

Igy épül be a könyvtárügyi szakirodalom és tájékoztató munka továbbképzésbe, az önképzésbe.

Könyvtárstatisztikai viták és fejlemények az NSZK-ban

FOGAR ASSY Miklós

A szerző a Buch und Bibliothek 1975. évi 5. számában megjelent cikkek (Helmut RÖSNER: Die Arbeitstelle für das Bibliothekswesen und die Bibliothekstatistik, 421-429.p.; Hansjörg SÜBERKRÜB: Geschichte der Schnellstatistik. 429-433.p.; Heinz EMUNDS: Vorschläge zur Zukunft der Schnellstatistik, 433-439.p.; Peter K. LIEBENOW: Die Deutsche Bibliothekstatistik. 440-443.p.; Bertold PICARD: "DIN/1435" (Der Normenentwurf zur Deutschen Bibliothekstatistik, 444-449.p.) alapján készített szemlét.

A Buch und Bibliothek 1975. 5. száma egy csokorra való cikket szentelt a könyvtárstatisztika időszerű kérdéseinek. A közleményekben megnyilatkozó szemlélet, a könyvtári statisztika rendszerével, elveivel és információszervező eszközeivel kapcsolatos - sokszor egymással is vitázó - álláspontok bemutatása azért is időszerű, mert a kérdések egy jelentős része a magyar könyvtárstatisztikában is felmerül.

Az NSZK-ban 1975-ig - a helyi, "tartományi" jellegű információszervező forrásokon túl - háromféle statisztikai szolgáltatás állt a szakemberek és a könyvtár fenntartók rendelkezésére.

Az általános közművelődési könyvtárak gyorsstatisztikája általánosan használt nevén: "gyorsstatisztika" a hazai Települések könyvtári ellátása c. éves tájékoztatóval rokon kiadvány: a közművelődési könyvtárak főbb adatait közli a települések nagyságrendjében, a 20 000 feletti lélekszámú helységekre vonatkozóan. Ez a kiadvány, amely még az 1950-es évek végén indult, újabban ismét a szakmai viták keresztüztüzebe került. Reformját és jövőjét azonban az NSZK könyvtárstatisztikájának egyéb fejleményeivel összhangban kívánják megtervezni.

A Könyvtárügyi Központ (Arbeitstelle für des Bibliothekswesen) másik kiadványa a Községi közművelődési könyvtárak összstatisztikája illetve az 1973 óta publikált A tudományos könyvtárak üzemi statisztikája c. kiadvány. A két előbbi kiadvány, a "gyorsstatisztika" és a községi könyvtárak "összstatisztikája" egymással összehasonlítható egymásba illő adatanyagot tartalmazott, míg a tudományos könyvtárak teljesítményeit bemutató "üzemi statisztika" sok tekintetben eltérő vágányon haladt.

A nyugatnémet könyvstatisztikai szakemberek cikkeikben egy olyan jelle-
gű, több éves - különböző bizottságokban végzett - munkáról, a viták során
egymással szembeálló nézetekről adnak számot, amelynek célja: megterem-
teni az egységes német könyvtárstatisztikai rendszert. "Az adatok türelme-
sek és elsősorban semlegesek, önmagukban szemlélve őket, semmit sem je-
lentenek. Csak akkor nyernek jelentés-értéket, ha meghatározott keretbe
állítják, ha összehasonlíthatóvá teszik és a mindenkori tárgyi vonatkozásokon
belül egységes irányelvek alapján értelmezik őket" - írja Helmut RÖSNER a
könyvtári statisztikák funkciójáról és alapelveiről adott áttekintésében. Megfo-
galmazásában megtalálhatók a német szaklap statisztikai vitájának kulcsfogal-
mai is: "összehasonlíthatóság", "egységes irányelvek", "meghatározott ke-
reték".

EGYSÉGESÍTENI A KÖNYVTÁRSTATISZTIKÁT

Az NSZK-ban - nem egyedülálló módon - a közművelődési és általános
nyilvános könyvtárak, illetve a tudományos könyvtárak egymástól sok tekin-
tetben eltérő könyvtárstatisztikai információs rendszere jött létre. Ennek el-
vi és gyakorlati árnyoldalait régóta felismerték a könyvtári szakemberek. A
változtatás érdemi szándéka, az egységes német könyvtárstatisztika létreho-
zásának terve azonban csak az 1970-es évek elején fogant meg. Fontos ténye-
ző volt ebben az, hogy az UNESCO 1970-ben nemzetközi érvényességű aján-
lásokat fogadott el a könyvtárstatisztikáról, amelyeket később az IFLA illet-
ve az ISO által is elfogadott, szabvány formájában adaptál. Ezek az ajánlások
az alapvető könyvtári fogalmak és a mérési, számolási egységek definícióit
tartalmazzák azzal a cellal, hogy az egyes országok statisztikai adatai össze-
hasonlíthatókká válhassanak. Ugyanakkor - mint nemzetközi ajánlás - elvárja
és javasolja, hogy utasításának és szellemének megfelelő egyedi, országos
könyvtárstatisztikai szabványok jöjjenek létre.

Magának az UNESCO-dokumentumnak a lefordítása, nyelvi adaptálása is
csak sok nekifutás és hosszas egyeztető munka után jött létre az NSZK-ban.
Ennek alapján készült el, s 1975-ben immár hatodik átdolgozott változatban
vitatták azt az NSZK-szabványlapot, amelyik valamennyi könyvtártípus szá-
mára egységes definíciók alapján teszi majd lehetővé a statisztikai adatok
összegyűjtését.

Ezzel párhuzamosan azonban egy másik feladatot is meg kellett oldani
ahhoz, hogy a "teljes" Német (NSZK) Könyvtári Statisztika létrejöhesse: a
könyvtárak regisztrálását, összeírását (ami ismét hazai tennivalókhöz, neve-
zetesen a könyvtári kataszter felállításának kérdéséhez kapcsolódik).

Az 1970-es évek elején ennek érdekében kidolgoztak egy rövid, a cimada-
tokon kívül a könyvtártípusra, a fenntartásra, valamint állomány nagyságrend-
jére utaló adatokat tartalmazó kérdőívet, amelyet minden könyvtárnak meg-
küldtek. Ennek 19 000 adatából szerkesztették és jelentették meg időközben
két kiadásban is a Könyvtári Cimjegyzéket. A könyvtárnevek, a helységnevek
és egyéb adatok egységesítése tetemes munkát kívánt, a nyereség azonban
jelentős: a tájékoztató kiadvány tartalmazza mindazokat az intézményeket,
amelyeknek teljesítményadatait az egységes német könyvtári statisztikának is

közölnie kell. (Ennek ellenére az alsófoku és középiskolai könyvtárak címe is, adatanyaga is "kicsuszni" látszik a központi ellenőrzés alól).

Az UNESCO ajánlások alapján létrehozott kérdőív a szükséges kellő szabadsággal, ugyanakkor nagy körültekintéssel készült. Sorra vették a nemzetközi ajánlásban szereplő definíciókat, s ahol kellett, a hazai könyvtári rendszerhez illő bővitésekkel, illetve módosításokkal éltek, azt azonban mindig tekintetbe véve, hogy az adatok összehasonlíthatók legyenek a korábbi hazai mérésekkel, illetve a nemzetközi paraméterekkel (bővítés esetén pl. az adatok összevonása, összeadása adja ki az UNESCO számára jelentő adatot). A kérdőívek A/4-es formátumúak, a kérdések csak az egyik oldalon szerepelnek (a tuloldal a magyarázatoké). Az egész statisztikai kérdést nem együtt vizsgálták, hanem alap- és kiegészítő kérdőívekre tagolták. Ez módot ad arra, hogy a könyvtárak a kérdőívek közül azokat, amelyekkel egyáltalán nincs tennivalójuk, kihagyhassák. ad. 4. Ez az alap- és kiegészítő jelentésrendszer lehetővé teszi, hogy az 5000 kötetnél kisebb állománnyal rendelkező közművelődési (és egyházi) könyvtáraknak csupán egy (alap) kérdőívvel kell dolgozniuk, ami nem csupán a könyvtárosok, a feldolgozás számára is nyereség.

Peter K. LIEBENOW cikke, amely a könyvtárstatisztika egységes tervét ismerteti, vázlatosan ugyan, de nagy hangsúllyal szól arról, hogy az új rendszerben az adatokat gépi úton, elektronikus adatfeldolgozással dolgozzák fel. Publikált táblázatos formában csak a legfontosabb mutatókat teszik majd közzé (könyvállomány, kurrens folyóiratok száma, beszerzési költségvetés számadatai), ezen kívül regionális statisztikák, a "gyorsstatisztikához" hasonló intézményi adatsoros mutatók "hívhatók le" a tárolt adatbázisról.

Ez a nagyszabású és eredményeit még csak ígérő vállalkozás "mélyreható nyugtalanságot" idézett elő a könyvtárstatisztikai tervezés minden folyamatában. Ez a "folyamat még nem ismeri torkolatának pontos helyét, de az irányt már igen." Az új szabványlap, s a kipróbálás, előkészítés stádiumában lévő Német Könyvtári Statisztika (amelynek adatai ugyancsak a Könyvtári Központba futnak majd be) kétségtelenül hatással lesz majd az eddigi kiadványokra, s különösen a "gyorsstatisztikára". Nem lehet azonban belenyugodni abba a helyzetbe - vallják a cikkek szerzői -, hogy a könyvtár típusok közötti különbségek túlhangsúlyozása miatt, kísérletet sem tegyenek az adatgyűjtési elvek egységesítésére. A különbségeket, ahol azok jogosak és szükségesek, nem kell elkenni, de ahol a munka céljai és módszerei rokonok, ennek eredményeit összehasonlítható módon kell kimutatni. A könyvtári statisztikát a könyvtári tervezés alkotórészeként, szakterületeken felül állva kell szemlélni, tárgyalni és gyakorolni - tehát egységes adatfelvételi és kérdezési kritériumok szerint. Azokat a speciális kérdéseket, amelyek a könyvtárak fenntartóit érdekelhetik, külön megválaszolhatóvá kell tenni, de ebben az esetben is a megválaszolhatóság összehasonlíthatóságot is kell hogy jelentsen" - írja Helmut RÖSNER.

A "GYORSSTATISZTIKA"

"A Gyorsstatisztika nem kifejezetten könyvtári statisztika, nem tud és egyáltalán nem is akar az lenni. Gyors akar lenni, azaz időben akar megjelenni a költségvetési tárgyalásokhoz... Ez a kiadvány nem több és nem kevesebb, mint az adatok válogatott gyűjteménye, a nagyobb közművelődési könyv-

táruk munkájából és munkája számára... Bármily paradox módon hangzik: szegényessége az ereje." - írja az egyik szerző a jelenlegi formában 1963 óta megjelenő statisztikai adattárról. (A megállapítást azért is idéztük, mert - analóg módon - a hazai gyorsstatisztika, a TEKE szerepét is találóan fogalmazza meg.)

A nyugatnémet "gyorsstatisztika" törzsrésze az önálló könyvtárossal rendelkező közművelődési, tudományos és általános könyvtárakról ad adat-sorokat (20 000 lakoson felül) ezen kívül a könyvtárosképző intézményekről, a mozgókönyvtárakról, a zenei és kórházi könyvtárakról közöl tájékoztatást, illetve tartományonként külön értékelést és összeállítást is tartalmaz.

Törzsrészenek teljes telítettségét 45 rovattal érte el, amelyből hét rovat jut az előző év fő mutatóinak (állomány, forgalom, könyvtárak száma, ingyenesség, teljes könyvtári kiadások, személyi kiadások, gyarapítási költségek, kötetkezési költségek), a többit a következő tárgyév-re tervezett mutatók foglalják el. A legtöbb rovat a gyorsstatisztikában a személyzeti terv rovatainak jut, amelyből a dolgozók tervezett képzettségi és besorolási szerkezetét lehet áttekinteni.

A könyvtárak önkéntes adatszolgáltatására, illetve a kölcsönös tájékoztatás fontosságának felismerésére alapított kiadvány körül az évek során nem egyszer lobbantak fel a viták. Néhány rovat az évek során némileg módosult is (az ingyenességre vonatkozó kérdés például egyidőben elmaradt, majd a szakmai közvélemény javaslatára újra visszakerült). Időközben a megkérdezett s a kiadványba került városok száma is megduplázódott, a kezdeti 260 helyett 1976-ban 492 szerepel a gyorsstatisztikában. Ismételten felmerült az igény, hogy az adatok "értelmezése" is kerüljön bele a kiadványba. A BuB vitája is hangsúlyozza azonban, hogy az "adatokat és azoknak más adatokhoz való kapcsolatának értékelését - igényeik szerint - maguknak a használóknak kell elvégezni", azoknak tehát, akik az adatok és a "könyvtári valóság" finomabb vonatkozásait ismerik, s megfelelően tudják interpretálni a mutatókat.

Az adatbázis - a 45 rovat - megváltoztatását az (egységes és elektronikus feldolgozás révén gyors kiértékelést nyújtó) új statisztikai rendszerben is igen megfontoltan kívánják végrehajtani. A "jövőben is mérlegelni kell, hogy milyen magas a közölt adatok információértéke és különösen azt, hogy milyen az aktualitás-értékük."

A változtatások szempontjait - és a korábbi módosítások tanulságait - a kiadvány egyik kezdeményezője, Hansjörg SÜBERKRÜB foglalja össze igen világosan: "a kölcsönzési adatok időközben elvesztették központi jelentőségüket a könyvtárak személyi és pénzügyi igényeinek megalapozásában. Miközben 1960-ban még arra volt szükség, hogy a mennyiségileg mérhető, teljesítményekre való utalással (amelyek a kölcsönzés adataiban csapódtak le) a könyvtárak fenntartóikat teljesítményükről meggyőzzék, az évek során a könyvtári fejlesztés indokolása és a minőségi értékmérők szerepe - a könyvtár funkciójának, mint átfogó szolgáltató létesítményeknek az értelmezése miatt - megváltozott." Ezért is nem alkalmaz viszonyszámokat a nyugatnémet gyorsstatisztika; a "központi" értékelés látszatát is el kívánja kerülni. SÜBERKRÜB visszautasítja azokat a követeléseket, amelyek új kérdések, rovatbővítések révén kívánták a tájékoztatót átalakítani. Véleménye szerint "vissza kell utasítani minden próbálkozást, amely arra irányul, hogy a statisztikát további

kérdésekkel terhelje. A kérdéskatalógusban való minden változtatás a kiadvány kontinuitását tenné kérdésessé."

SÜBERKRÜB-bel és RÖSNER-rel ellentétben Heinz EMUNDS igen határozott javaslatokat fogalmaz meg a gyorsstatisztika jövőjével kapcsolatban, s neki egyáltalán nem okoz gondot, hogy a kiadvány néhány - elavult, nem kellő aktualitás-értékű - rovatát a folyamatosság megszakadása árán is feláldozza.

Gondolatmenete az összehasonlíthatóság, az egyöntetű adatértelmezés statisztikánkban is oly sokszor vitatott kérdéséből indul ki. Az összevetés megbízhatóságának kritériumai kapcsán néhány igen fontos alapelvet ragad meg.

A könyvtári teljesítménykimutatásnál a következőkben kell összhangnak uralkodni:

1. A teljesítménykimutatást statisztikai formában kell meghozni, azaz adat és mérték szerint. A könyvtáraknak a fenntartóval és a megbízóval szembeni felelősségének ...objektíven is felülvizsgálható adatokban is meg kell nyilatkoznia.

2. Noha az állomány nagyságáról vagy a kölcsönzésről adott eredményekről szóló abszolút adatok esetenként kimutatják a teljesítményt, ezzel azonban még nem teszik lehetővé annak bírálatát. Ahhoz sokkal inkább a normákkal, optimumokkal való összehasonlításra van szükség.

3. A könyvtárak azáltal válnak összehasonlíthatóvá, hogy abszolút adatokat más abszolút adatokkal vetik össze.

4. A gyorsstatisztika tartalmazza az összehasonlításhoz szükséges adatokat, de a teljesítményértékelés arányszámait nem, ezek azonban minden nehézség nélkül kiszámíthatók.

Ha ezeknek az alapelveknek a szellemében kritikailag felülvizsgáljuk a Gyorsstatisztika teljesítménymutatóit - ahogy ezt EMUNDS teszi - meglepő eredményekre jutunk. Három modellszerűen kiválasztott, s csak betűkkel jelölt város könyvtári mutatóit állítja párhuzamba a szerző (mindegyik 200 000 lakosu, s könyvtári eszközállományaik 75 000 - 250 000 között mozognak). Majd sorra veszi az eltérő adatok mögötti eltérő adatértelmezést, az állomány (a szabadpolcos és zárt állomány), a kölcsönzési eredmények tekintetében mutatkozó ellentmondásokat. Tanulásgként azt vonja le, hogy ahhoz, hogy a gyorsstatisztika valóban az összehasonlítható és érdemi teljesítményeket tudja kimutatni, szükség van arra, hogy az állományadatok közül 1) a "szabadpolcos állományt kiemeljék"; 2) a kiadvány szigorúan definiálja, hogy mit számol "kölcsönzésként"; 3) új rovatot kell nyitnia a kölcsönzésen kívüli másolatszolgáltatások, a kiosztott tájékoztató-kiadványok, valamint a felvilágosítás számadatai számára. "Ha ezt nem teszi - írja - eljárásával azt segíti elő, hogy a közművelődési könyvtár legrosszabb képével ijesztget, a tiszta kölcsönző könyvtáréval, amely belső állományával ráadásul igen kevéssé hatékonyan, költségvetési eszközeivel viszont igen bőkezűen bánik." S ehhez a gondolathoz a továbbiakban még azt teszi hozzá, hogy "alapjában véve az a kérdés merül itt fel, hogy a hagyományos teljesítménystatisztikának a kölcsönzésből való kiindulása és ezzel együtt egész koncepciója alkalmas-e még arra, hogy a modern közművelődési könyvtáraknak mint kommunikációs központnak a teljesítményét helyesen megítélje." Talán hamarosan akad valaki, aki a könyvtár kommunikáció-elméleti modelljét megtervezi és teljesítményeit egységesen kommunikatív kontaktusként értelmezi, osztályozza és teszi mérhetővé."

EMUNDS gondolatai voltaképpen olyan irányba mutatnak, amely a korszerű könyvtári tevékenység statisztikai "ábrázolásának" alapproblémáit érinti. A dokumentumok sokfélesége, a tevékenységi formák, a könyvtári funkciók összetettségének változásai valóban megkövetelik, hogy a statisztikai mérés és a kérdezési módszertan a "könyvtári valósághoz" igazodjon. A BuB statisztikai vitájában, s az NSzK könyvtárstatisztikai fejleményeiben is két - egyaránt jogosult nézet - csap össze: az egyik tábor az adatok, a mérés folyamatosságát, az időbeli összehasonlíthatóságot hangsúlyozza, az ellentábor viszont - a változásokra figyelve - a statisztikai műszerek korszerűsítésére hívja fel a figyelmet.

Gazdasági kérdések a skandináv országok közművelődési könyvtáraiban

SÖVÉNYHÁZY Csilla

A könyvtárak gazdálkodási kérdései világszerte egyre inkább a szakmai érdeklődés homlokterébe kerülnek. Ezt bizonyítják a Scandinavian Public Library Quarterly 1976. évi 2. tematikus számának cikkei is, melyek alapján készült az alábbi szemle. (Morten HEIN: On the economy of the Danish public libraries; Marjatta LEHTINEN: The economic resources in Finland of the public library system; Sven-Olof SVENSSON: Economic regression and Swedish public libraries; Else GRANHEIM: The new Norwegian libraries in times of economic crisis, Scandinavian Public Library Quarterly, Vol. 9. 1976. 2. no. 34-58. p.)

A külföldiek véleménye szerint a dán könyvtárak kölcsönzési számarányai és forrásai elég magasak. Az 1976-77-es költségvetési évben az egy lakosra jutó közművelődési könyvtári költségek átlagosan 160. - Dkr. körül mozognak. (Ez USA-dollárban 20-nak, angol fontban 15-nek felel meg.)

Más országok költségvetési statisztikájával nehéz ugyan összehasonlítani a dánokét, mivel az utóbbi az iskolai könyvtárakét is tartalmazza; mégis megállapítható, hogy a dán könyvtárak ellátottsága általában jobb, mint az összehasonlítható országoké.

Ennek egyik összetevője, hogy a dán könyvtárosok (akik a teljes könyvtári személyzet egyharmadát teszik ki) magasabb bért kapnak, mint sok más országban. (Ezt természetesen a dán bérezés általánosan magasabb szintje teszi lehetővé.) Egy kezdő könyvtáros fizetése Dániában több mint kétszerese, mint pl. Nagy-Britanniában. 1976-ban a könyvtári alkalmazottak átlagos bére évi 72 000 Dkr . volt. (USA-dollárban 9000, angol fontban 6000.)

Ha a skandináv országok költségvetését összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy a könyvtári szolgáltatásokra (pl. egy kölcsönzésre) eső összeg kb. azonos. A dániai magasabb össz-költség az egy lakosra jutó kölcsönzések magasabb számával magyarázható.